

Osedda och maktlösa barn

Samhällets föräldraskap måste bli mera pålitligt. Det måste innehålla mera av vad alla barn behöver och har rätt till: Trygg uppväxt och god skolgång.

Text: Margreth Hill, Ingrid Höjer och Helena Johansson | Bild: Thomaz Grahl | [Prenumerera](#) | Artikel i [SocialPolitik nr 4 2010](#)

Skolan, och vilka omdömen och betyg man har med sig från stadium till stadium, har blivit allt viktigare i våra barns liv. Barn som omhändertagits och placerats på en institution eller i ett fosterhem har ofta redan från början missat många möjligheter till utbildning. Det gör det svårt för dem att klara skolans krav längre fram, trots att de inte har svårare att lära än andra barn.

För att få samma livschanser krävs att deras skolgång prioriteras vid placeringen. De behöver ofta ett kompensatoriskt stöd för att få samma möjligheter till rättvisa betyg som andra barn. En stabil skolmiljö med många involverade vuxna, ett intresse för skolarbetet från fosterföräldrarna och positiva förväntningar, dagligen och stundligen från såväl familjehemsvård som skola. Så kan omhändertagna barn få rättvisa betyg som stämmer med deras begåvning och gå vidare till de högre studier som allt oftare krävs för att öppna arbetsmarknaden för de unga.

Låt oss lyssna på Hanna. Hon är 20 år och vill bli behandlingsassistent. Hon är just klar med de sista kompletteringarna på gymnasienivå och söker möjligheter att gå vidare. Hon vet att det finns ett stort utbud av kurser och vägar mot det yrke hon vill ha, men tycker att det är svårt att hitta bra, tillräckligt konkret, information.

Hanna är främst orolig för sin ekonomi. Hon lämnade sin senaste fosterfamilj för något år sedan och har sedan bott i

en egen liten lägenhet som socialtjänsten betalat. Hade hon inte fullföljt gymnasiet hade hon skrivits ut vid fyllda 18 år, hon har alltså haft ett par års förlängning. Men nu är hon utanför familjehemsvårdens ansvarsområde, hon ska stå på egna ben och klara sin försörjning fullt ut.

Hanna har blivit rekommenderad att flytta hem till sin biologiska mamma, som hon visserligen har bra kontakt med, men som har varit bidragsberoende sedan hon själv slutade skolan. Modern har inga möjligheter att försörja sin dotter och deras relation har i många år varit tvärt emot den vanliga. Det är Hanna som har haft omsorg om sin psykiskt sjuka och missbrukande mamma, oroat sig för henne och övervakat hennes liv på lite distans. Att flytta till henne är inget realistiskt alternativ för Hanna.

Hon söker efter möjligheter att bo för sig själv, billigt, och gå en bra utbildning som leder till anställningsbarhet inom rimlig tid, för att slippa stora studieskulder. Det yrke hon vill ha är ju inte direkt högavlönat och hur ska hon veta om hon klarar av att slutföra utbildningen? Mardrömmen är att stå där med lånen och inte ha ett jobb. Helst skulle hon vilja slippa ta lån om det gick, men de vikariat och småjobb som hon kan få räcker inte, varken som försörjning eller som garanti för ett hyreskontrakt. Ett studentrum eller en utbildning med inackordering, kanske på en folkhögskola, är tänkbara alternativ. Men var finns de och hur gör man för att söka dit?

Att behöva skaffa sig mer utbildning efter gymnasiet är ett krav Hanna delar med många ungdomar idag. Ungdomsarbetslösheten är stor, 29 procent var arbetslösa under andra halvåret 2009. För att få ett någorlunda fast heltidsjobb krävs i regel både relevanta betyg och arbetserfarenhet. Har man varken det ena eller det andra måste man plugga vidare, kanske inte till en full högskoleexamen, men man behöver en eftergymnasial yrkesutbildning.

SCB, Statistiska centralbyrån, samlar in uppgifter om unga personers tillträde till arbetsmarknaden. SCB använder dels

inträdesålder, det är då 50 procent av en åldersgrupp är sysselsatta – då är kraven på sysselsättning så låga som en timma i veckan. Dels använder man etableringsålder, då 75 procent ur samma grupp är sysselsatta. I slutet av 80-talet och fram till 1990 låg inträdesåldern för både kvinnor och män strax under 20 år och etableringsåldern på en något högre nivå. 1993 var inträdesåldern lite högre, 21 år för männen och 22 år för kvinnorna, men etableringsåldern hade stigit till 28 respektive 29 år. Där har den sedan legat för kvinnorna medan den gått ner något för männen.

Dagens ungdomar bor kvar i sina familjer under avsevärt längre tid än förut och är ofta beroende av familjens stöd långt upp i åren för att fylla ut studieekonomi och trygga tillvaron på andra sätt. Men detta gäller oftast inte de barn som varit placerade. De förväntas stå på egna ben vid 18 år, eller efter ett par år till om de läser på gymnasiet.

Hanna tycker inte att hon har någon "familj" i form av skyddsnät och stöd omkring sig. Hon har varit placerad på flera olika ställen under sin uppväxt. Sitt första familjehem har hon fortfarande kontakt med då och då, vid födelsedagar och storhelger. De senaste fosterföräldrarna, som hon flyttade till när hon började på gymnasiet, har hon brutit med, inte av några dramatiska skäl, men kontakten rann ut i sanden då placeringen avslutades. Hon har alltså ett visst emotionellt stöd, men inte det praktiska som underlättar för en ung person som strävar mot att bli självständig, men ännu inte klarar det fullt ut.

Hanna representerar 33 unga personer i Sverige som blev intervjuade vid två tillfällen, 2009 och 2010, om hur de upplevt skolan i relation till att de under längre eller kortare tid bott i familjehem eller hem för vård av barn (HVB-hem). Intervjuerna var en del av projektet YIPPEE (Young People from a Public Care Background – pathways to education in Europe). Forskare från fem länder, Danmark, England, Spanien, Sverige och Ungern, deltog i studien. Förutom

intervjuer har forskarna gått igenom vad som skrivits om placerade barns och ungdomars utbildning i respektive land och vilken statistik om dem som finns tillgänglig. De har också undersökt lagtexter och förordningar och vilken policy som tillämpas hos de ansvariga myndigheterna.

I Sverige har vi kunnat använda databasen GOLD – Gothenburg Educational Database och den däri ingående UGU (Utvärdering genom uppföljning, som i samverkan med Socialstyrelsens register, administrerad av SCB). Den har gett oss värdefull information om hela, eller stora delar av den grupp våra intervjuade ungdomar är en del av. Dessa ungdomar lämnar ofta grundskolan och gymnasieskolan med låga och ofullständiga betyg. De som går klart grundskolan har bara drygt hälften av det betygsmedelvärde som andra barn har och 14 procent avbryter sina studier redan på grundskolenivå. Av dem som går vidare till gymnasiet slutar 60 procent innan de fått gymnasieexamen, jämfört med 18 procent av alla andra ungdomar. Några få, 13 procent går vidare till högskole- eller universitetsstudier jämfört med 41 procent av alla ungdomar. Problemet är inte nytt och det är inte specifikt för Sverige, men det är få forskare som undersökt hur problemet uppstår och vad som skulle kunna göras för att underlätta skolgången för den här gruppen, genom grundskolan och vidare på gymnasiet till högskolekurser.

De unga som intervjuades var ungdomar som kunde antas ha ganska goda studieförutsättningar. De skulle ha betyg i svenska, engelska och matematik från grundskolan och ha påbörjat eller genomfört gymnasiet med högskola eller universitetsstudier som mål.

Vi ville titta närmare på dem som trots allt klarade sig och gick vidare. Fanns det något att lära av dem och deras livshistoria som skulle kunna ligga till grund för positiva förändringar? Syftet var att bidra till ökad kunskap om vägar in i "post-obligatorisk" utbildning för unga som varit placerade i samhällets dygnsvård och att bidra till

kunskapsutveckling, policygranskning och praxisförändringar som skulle kunna leda till att flera unga som varit placerade i samhällets dygnsvård går vidare till högre utbildning.

Sett i ljuset av siffrorna ovan har Hanna klarat sin skolgång bra. Hon tillhör de 40 procenten som trots en bekymmersam uppväxt klarade av gymnasiet, även om vägen genom det program hon valde blev lite längre och krokigare än den kunde ha varit. Hon beskriver sig själv som en som har lätt att lära och som gillade skolan men ändå hade hög frånvaro tidvis.

Jag har alltid haft lätt för mig i skolan och så, jag har aldrig haft några problem i skolan men, mamma var lite mer såhär att hon ville hålla oss hemma för hon ville ha sällskap, så liksom, så det var mer: Ååh, du är lite varm idag, du kanske ska stanna hemma? – Vi har alltid haft, både jag och min lillebror har alltid haft jättehög frånvaro från skolan. När jag gick i 8:an var det som värst, när mamma... Då gick inte jag till skolan, för jag mådde så dåligt, så jag var hemma en hel termin.

Hanna ser det som självklart att hon ska skaffa sig mer utbildning. En av hennes starkaste drivkrafter är att inte bli som sin mamma, det vill säga beroende av stöd från samhället och utan möjligheter att göra egna val och prioriteringar. Hennes mamma var bara tonåring när hon fick Hanna och hennes ett år yngre bror. Pappan flyttade när brodern föddes och Hanna har ingen kontakt med honom längre. De träffades på Hannas initiativ när hon var 12 år, men det slutade med att pappans grannar ringde de sociala myndigheterna och bad dem hämta Hanna ur den drogmiljö hon hamnat i. Även mamman har missbrukat alkohol och droger, med framför allt varit psykiskt sjuk så länge Hanna kan minnas.

Utåt föreföll den lilla familjen att fungera hjälpligt men inåt föll den samman mer och mer. Hanna tog från tidiga år ansvar för sin bror och sig själv och även för sin mamma. Skolan blev då något av en fristad. I skolan kunde hon slappna av, vara duktig, bli någon, bli sedd. Hon lärde sig att hitta

vuxna som såg henne, utan att släppas in i hennes problem: en lärare, en skolsköterska, en vaktmästare. Och hon fick kompisar men hade svårt att delta fullt ut i kamratgänget. När skolan var slut var hon tvungen att gå hem direkt för att se i vilken kondition hennes mamma var och för att ta hand om sin bror. Ibland var det ganska bra, ibland var det katastrof. Jag minns mycket men jag kan aldrig riktigt säga att jag minns en tid när jag har varit barn. Så länge jag kan minnas så har jag alltid tänkt mer vuxet, alltså, att jag måste ta ansvar för allting och för hur man skulle lösa sakerna typ, ekonomiskt till exempel, för mamma har aldrig haft mycket pengar och... Hon har aldrig gjort ... vi fick aldrig typ lagad mat, utan det var alltid smörgåsar, flingor eller godis. Ja, sen så, det har ju alltid varit jag som har tagit hand om min lillebror.

Hanna är innerligt trött på att vara fattig. När hon växte upp fanns det sällan pengar för hennes behov. Hon hade sämre kläder, inga statusprylar som musikspelare eller mobil, hittade ofta på ursäkter för att inte följa med på utflykter och annat som kostade pengar. Hennes skolkamrater retade henne, hånade henne, mobbade henne men det klarade hon av säger hon. Hon har ett visst överseende med att de såg henne som annorlunda och inte kunde hantera det, och skolan var ändå det närmaste en "normal" vardag hon kunde komma.

Det var småsaker som jag minns, som att vi aldrig åkte på semester som alla andra barn fick göra och vi fick aldrig vara med i några fritidsaktiviteter, och... Ja, och ett minne som jag har är att, när man var med kompisar, så brukar ju alltid mammorna ringa och säga: Du får komma hem och äta nu. Det gjorde aldrig vår mamma.

Hanna har också erfarenheter av många uppbrott. Dels har hennes familj flyttat ofta i försök att nystarta eller av andra skäl, dels har hon varit placerad i flera familjehem under skoltiden. Ofta har skolgången kommit i kläm, med långa avbrott och kurser som hon inte kunna tillgodoräkna sig på

grund av att hon flyttades precis innan betygen skulle sättas. Någon konsekvensanalys av hur ett förändrat boende skulle komma att påverka hennes skolgång kan hon inte minnas och inte heller något "överlämnande" från skola till skola.

Berättelsen om "Hanna" är, för att säkra anonymiteten, ett kollage av flera av de intervjuade ungdomarnas erfarenheter. Deras berättelser är, trots variationen i detaljer, mycket lika varandra och handlar om en hög grad av utsatthet, en upplevelse av att vara maktlös, osedd och hotad.

De 33 ungdomarna har nästan alla levt i kaotiska hemsituationer, ofta ända upp i tonåren, innan de blivit placerade i familjehem. Några av dem har försökt få hjälp av myndigheter och andra vuxna omkring dem men inte nått fram. Andra har lagt all energi på att dölja missförhållandena av rädsla för konsekvenser som de inte kunnat förutse. 20 av dem flyttade från sin ursprungsfamilj först när de var mellan 11 och 15 år. För en dryg tredjedel av dem blev det bara en placering, medan de övriga placerades på nytt ända upp till åtta gånger.

Skolan har ofta varit den tryggaste platsen, även när den inte fungerat perfekt. Ungdomarna har upplevt sig själva som "annorlunda" jämfört med klasskamraterna och flera har blivit utsatta för mobbning men ändå lyckats behålla självkänslan. Särskilt flickorna beskriver sig, med några undantag, som dugliga och väl presterande i skolan. De som säger sig ha blivit uppmuntrade i skolarbetet och fått stöd från sina familjehem har i regel lyckats bra med sina studier. Ungdomarna ser studier som en möjlighet, nu eller i framtiden. De ser på sig själva som lärande personer vilket är en viktig erfarenhet för att lyckas med vuxenlivet.

När vi lyssnar på vad ungdomarna berättar förstår vi att det finns starka skäl att ha särskild omsorg om placerade barns skolgång ända från förskolan, från både socialtjänstens och skolans sida, och i samverkan se till att skolgången är av bästa kvalitet.

Ungdomar som placeras i tonåren måste få hjälp att ta igen sådant de missat tidigare. Även om de hänger med hjälpligt kan de ha luckor i grundkunskaperna som ställer till det för dem senare. Tidiga insatser är viktiga också för att barnen kan bära på alltför stora problem som de vuxna omkring dem, även utanför hemmet, måste kunna ta emot på ett för barnen tryggt sätt. Att inte bli lyssnad på leder till en stark känsla av utsatthet.

Skolan är ofta den enda plats där barnen kan känna sig som alla andra och bli bekräftade som dugande. En stabil skolmiljö, med god skolhälsovård och elevvård, och därmed många vuxna att söka sig till för att berätta om sina svårigheter, är något som de som har upplevt det är mycket positiva till och som andra hade önskat sig under skoltiden. Det är också viktigt att barnen möter förväntningar och uppmuntran i skolarbetet, på samma nivå som andra barn.

Vi har kunnat se i skolstatistiken att placerade barn har samma kognitiva förutsättningar som alla andra barn, något som borde vara självklart, men som överskuggats av deras dåliga skolprestationer. Att de sackar efter och ger upp beror sällan på särskilda inlärningsproblem, snarare på att de har stora luckor på grund av avbrott, frånvaro och koncentrationssvårigheter. De behöver uppmärksamhet och extra stödinsatser.

Lika viktigt är att barnens skolarbete ges hög prioritet vid planeringen inför en placering. Även om samhällets ingripande sker akut måste överlämnandet från en skola till en annan skötas bra och sedan följas upp i samarbete mellan socialtjänsten, skolan och fosterföräldrarna, som ju också har en viktig roll när det gäller att ge stöd och uppmuntran.

När den obligatoriska grundskolan är avklarad och det numera så gott som obligatoriska gymnasiet ligger lyckligt bakom dem, måste ungdomarna kunna gå vidare till eftergymnasiala studier med samma självklarhet som majoriteten av ungdomar gör idag. De borde kunna förlita sig på ett fortsatt stöd av sin förälder, "samhället", på samma sätt som de flesta andra

ungdomar får, om de behöver det.

Ungdomarna måste också veta att utbildningsmöjligheterna kvarstår i form av vuxenutbildning. De vi intervjuat berättar om hur de stannat upp i steget lite efter gymnasiestudierna. Ibland har deras upplevelser under uppväxten behövt en period av bearbetning innan de kunnat gå vidare. Ibland har de tvekat mellan längtan efter att bilda familj och få en egen tillhörighet och insikten om att de behöver mer kompetens för att få de jobb de vill ha, eller något jobb alls. Denna övergångsfas kan vara någon tid och måste kunna få göra det. Även i detta behöver de stöd och hjälp på en individuell nivå för att efter andhämtningen komma vidare.

För att återknyta till Hanna. Det är där hon är nu, sökande efter vägar framåt i flera avseenden, men utan någon självklar instans att vända sig till. Men hon tillhör ändå de alltför få som, mot alla odds, har en hyfsad självkänsla inför vuxenlivet och bra betyg i bakfickan. Vi kan önska henne lycka till med en viss tillförsikt.

margreth.hill@ped.gu.se

ingrid.hojer@socwork.gu.se

helena.johansson@socwork.gu.se

I YIPPEE-projektet medverkar Institutionen för socialt arbete och Institutionen för pedagogik och specialpedagogik, Göteborgs universitet.

Margreth Hill är fl dr och lektor vid Institutionen för pedagogik och specialpedagogik. Ingrid Höjer är docent och Helena Johansson är fl dr och lektor vid Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet.

Läs vidare

<http://tcru.ioe.ac.uk/yippee/>